

Jaaroverzicht restauraties in 1998

Berend Raangs en Joris van Haften

Inleiding

Hoe goed we ook meerjaren planningen maken, het is altijd weer verrassend welke restauratieprojecten in een bepaald jaar werkelijk van start gaan. Enerzijds doordat individuele particulieren ons soms overrompelen met verbouwplannen voor hun monumentale panden. Anderzijds doordat bij de grotere objecten, dikwijls gemeentelijke 'kanjers', het lang niet altijd de afkomende vergunning of subsidiebeschikking is, die bepaalt wanneer met de werkzaamheden begonnen wordt.

Zo hadden de planprocessen van de omvangrijke restauraties/revitalisaties van de afgelopen jaren: Noorderbad, Hoofdstation en Wiebenga's Nijverheidsschool, de latere HTS, ieder hun eigen dynamiek. Vormde het vinden van een goede nieuwe functie bij het voormalige overdekte zwembad het grootste probleem, zo waren bij het Hoofdstation vooral (het ontbreken van) financiën de remmende factor. Planontwikkeling, financiering en besluitvorming bij de restauratie van 'het eerste moderne schoolgebouw van Nederland' voltrok zich zo voorspoedig, dat het wachten uiteindelijk op de vergunning was. En dan zijn er nog de restauraties van woningbouwcomplexen, bestaande uit tientallen zogenaamde Verenigingen Van Eigenaren, op hun beurt weer bestaande uit twee tot zes houders van een 'appartementsrecht'. Daarbij is het proces om alle eigenaren met de neus dezelfde kant op te krijgen meestal de grootste krachttoer.

Inmiddels is het Noorderbad onder andere als bibliotheek in gebruik, waarover u hierna meer kunt lezen. Het Hoofdstation en de latere HTS, beide projecten met een investering van rond de 20 miljoen gulden, staan nog in de steigers. Hierover kunt u volgend jaar bericht verwachten. Over de eind 1997 voltooide restauratie, maar vooral over dat proces bij woningbouwcomplex 'Pythagoras', is recent een aardig boekje verschenen. Het is te koop bij de balie van de Dienst Ruimtelijke Ordening/Economische Zaken (RO/EZ).

Restauratie is een complex en veelomvattend begrip. Hieronder verstaan we het totaal van onderhoud, reconstructie en verbouw ten behoeve van gebruik. Afhankelijk van de aard en de monumentaliteit van het gebouw, de onder te brengen functie, de wensen van de opdrachtgever en de kwaliteiten van de architect zal de onderlinge verhouding tussen deze aspecten bij ieder project anders liggen. Een door Burgemeester en Wethouders af te geven monumentenvergunning (voor het wijzigen van een monument) krijgt zijn beslag op basis van adviezen van: de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, de Monumenten/Welstandscommissie, het ambtelijk advies van de Gemeente Groningen en (mogelijke) bedenkingen van burgers na publicatie van de aanvraag.

Afb. 1. Situatietekening met daarop aangegeven de ligging van de in dit hoofdstuk genoemde gebouwen.
Tekening: L. van der Meer, afd. Lanmeetkunde, Dienst RO/EZ en Studio van Stralen.

Begin jaren '90 breidde de Monumentenzorg haar interesse uit naar de vooroorlogse stad. Tientallen objecten en complexen uit de periode 1850-1940 zijn inmiddels gerestaureerd. Nog geen tien jaar later is een begin gemaakt met de inventarisatie van naoorlogse architectuur en stedenbouw. Voor Monumentenzorg is dat weer een heel nieuw werkveld. Over de vorderingen daarin zullen we u de komende jaren op de hoogte houden. Nu eerst een overzicht van de in 1998 voltooide werkzaamheden (afb. 1). Naast de hier beschreven panden zijn aan een twintigtal andere monumentale panden (overigens weinig ingrijpende) verbouw-, restauratie- en onderhoudswerkzaamheden uitgevoerd.

1. Damsterdiep 8 (Beeldbepalend pand/BBP)

Bedrijfspannd met bovenwoning, gesitueerd in de gesloten noordelijke gevelwand van het Damsterdiep en gebouwd circa 1870 in een eclectische bouwstijl. Als gevolg van de modernisering van de winkelpui was het nodig om ook verbeteringen uit te voeren aan het bovenste deel van de gevel. Met name herstel van het in blokken uitgevoerde stukadoorswerk, het verbeteren en het herstellen van de gootlijst, kozijnen en ramen. Tijdens voorbereidende werkzaamheden voor het plaatsen van de nieuwe winkelpui kwam de ijzeren puibalk uit het begin van deze eeuw tevoorschijn. Na conservering kon deze weer gebruikt worden. Het bovenste deel van de gevel heeft weer kleur gekregen. Daarbij zijn de stucwerk-blokken in een groengrijze imitatiezandsteen geschilderd (afb. 2).

Afb. 2. Damsterdiep 8, na herstel.
Foto: Jaap Buist.

Afb. 5. Gedempte Zuiderdiep 98,
glas-in-loodramen in trappenhuis.
Foto: Jaap Buist.

2. Gedempte Zuiderdiep 8, WEEVA (Gemeentelijk Monument/GM)

Bedrijfspannd, in fasen gebouwd in de periode 1871-1918 als volksgaardeuken. Later is het gebouw geschikt gemaakt voor de functie van hotel-restaurant. De afkorting WEEVA staat voor: Wonen En Eten Voor Allen.

Oorspronkelijk was het gebouw met twee risalieten symmetrisch van opzet, waarbij de blindvensters in deze vooruitspringende delen een merkwaardig element vormden. Op de foto uit 1931 is te zien dat het gebouw reeds met een travee in westelijke richting op volle hoogte is vergroot en dat van nog twee traveeën alleen de eerste bouwlaag was verrezen (afb. 3). Deze en de verdere groei van het

Afb. 3. Gedempte Zuiderdiep 8, voorgevel in 1931.
Foto: collectie Groninger Archieven.

Afb. 4. Gedempte Zuiderdiep 8,
voorgevel na verbouw.
Foto: Jaap Buist.

gebouw heeft de toch al magere architectuur niet direct goed gedaan. Desalniettemin vormt het gebouw in de wand van het Zuiderdiep heden ten dage een belangrijk structurerend element.

Om de hotelfunctie beter te laten functioneren werd recent een ingrijpende verbouwing van de entree uitgevoerd. Om binnen de symmetrie van de oorspronkelijke gevel een oplossing te vinden, is het middengedeelte hiervan op de begane grond geheel opengelegd. Tevens is van de gelegenheid gebruik gemaakt de witte verf van de gevels te verwijderen, waardoor het gebouw zijn bakstenen uiterlijk weer terugkreeg. Overigens is het wit op alle stucornamenten, die natuursteen imiteren, gehandhaafd waardoor de architectuur weinig plastisch overkomt (afb. 4).

3. Gedempte Zuiderdiep 98, voormalig Coehoornsingel 71 (BBP)

Het schoolgebouw uit het begin van de 20e eeuw verloor eind jaren '70 zijn onderwijsfunctie. Vervolgens heeft het gebouw diverse bestemmingen gehad. Eind jaren '80 had de Gemeente het voornemen het gebouw te slopen ten behoeve van een huisvesting van de Dienst RO/EZ. Toen nieuwbouw te duur bleek, is het gebouw (tijdelijk) gehandhaafd en verbouwd. Het niet bijzonder monumentale gebouw bezit een fors trappenhuis met fraaie glas-in-loodramen. Nu de sloopplannen geheel naar de achtergrond zijn verschoven, zijn de Jugendstil-achtige glas-in-loodramen weer hersteld (afb. 5).

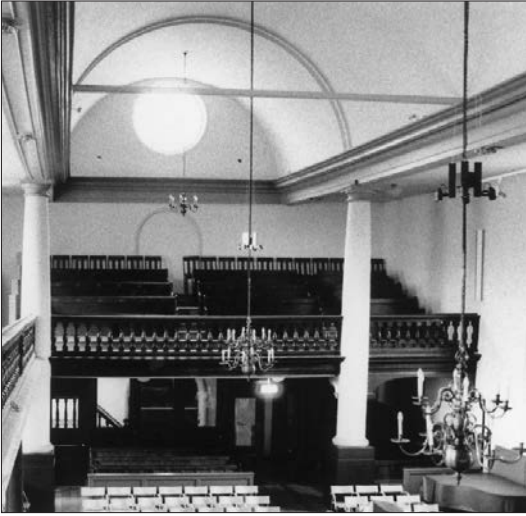
4. Haddingestraat 23, Lutherse Kerk, restauratie 2e fase (Rijksmonument/RM)

De uit 1696 daterende Lutherse kerk, oorspronkelijk gebouwd als schuilkerk, is in 1874 verbouwd. Bij deze gelegenheid zijn de twee aan de straat staande, ter weerszijden van de ingang, gesitueerde dienstgebouwen vervangen door een twee verdiepingen tellend gebouw met neoclassicistisch front. Ook de inrichting van de kerkzaal werd naar de 19e-eeuwse mode aangepast. Alleen de laat-17e-eeuwse preekstoel, een werkstuk van Allert Meyer, en de galerijen bleven behouden. In 1896 werd het Arp Schnitger-orgel uit 1696 vervangen door een nieuw orgel van P. van Oeckelen, dat qua klank beter bij de toen heersende muzikale smaak paste.

Na een eerste restauratiefase, voornamelijk bestaande uit cascoherstel¹, was nu de afwerking aan de beurt. Een belangrijk uitgangspunt bij de tweede fase van de restauratie van de kerk was het bewaren van de sfeer uit het einde van de 19e eeuw. Bij het interieur is daarom uitgegaan van het donkere kleurenpalet van galerijen en orgel (afb. 6). Daar waar nieuwe onderdelen zijn ingebracht, zoals bijvoorbeeld lambrizeringen, is gekozen voor een donker ombergroene kleur, die in overeenstemming komt met de nog aanwezige oorspronkelijke kleuren. De in slechte staat verkerende banken zijn voor een deel vervangen door in stijl passende eikenhouten banken uit de Der Aa kerk, die daar ongeveer tien jaar geleden zijn verwijderd.

Het exterieur, met name het monumentale gevelfront langs de Haddingestraat, is op materiaal en kleurgebruik onderzocht (afb. 7). Hierbij bleek dat aan het stucwerk destijds kleurpigment is toegevoegd en dat het pas later (in diverse

1. Raangs en Van Haaften 1996, 31-33.

Afb. 6. Lutherse Kerk, interieur na restauratie.

Foto: Jaap Buist.

Afb. 7. Haddingestraat 23, na restauratie.

Foto: Jaap Buist.

lichtere tinten) is overgeschilderd. Uiteindelijk was de laatste afwerking een witte kleur. Het karakter van de architectuur was hierdoor sterk afgezwakt. Daarom is besloten kleurreconstructie uit te voeren: grijs als imitatie van hardsteen en geel als imitatie van zandsteen. De kleur van de kozijnen kon niet worden achterhaald, op het raamhout werd een paarsrode kleur aangetroffen. Deze kleur is opnieuw aangebracht. Als bijzonderheid kan nog worden opgemerkt, dat bij de verwijdering van het stucwerk op de noordgevel (buitenzijde) van het kerkgebouw, de oude 17e-eeuwse afwerking is teruggevonden, namelijk metselwerk afgewerkt met een rode verfstof met hierop wit geschilderde voegen. Deze vorm van afwerken heeft in de noordelijke streken van Europa een lange traditie en kwam zowel binnen als buiten voor. Bij de restauratie is de gevel niet opnieuw bepleisterd, zoals aanvankelijk in de bedoeling lag, maar van een kalklaag voorzien. Het gedeelte met de oorspronkelijke rode afwerking is daarbij zichtbaar gebleven.

5. Hoge der A 9 (RM)

Hoge der A 9 is van oorsprong een laat-16e of vroeg-17e-eeuws onderkelderd pand, waarbij als onderdeel van een verbouwing rond 1800 ook de voorgevel vernieuwd is. Een aantal latere verbouwingen heeft van de oorspronkelijke indeling en het interieur weinig intact gelaten. De recent uitgevoerde verbouwing betrof een herinrichting ten behoeve van appartementen en een kantoorfunctie. Daarbij bleven de nog bestaande oorspronkelijke delen van het casco grotendeels intact. De balklaag boven de kelder bleek samengesteld uit secundair gebruikt materiaal, afkomstig uit overige onderdelen van het pand. Op grond van de cultuurhistorische waarde van deze balklaag was verwijdering onbespreekbaar. Na uitvoering van de nodige constructieve ingrepen, onder andere ten behoeve van de uitdieping van de kelder, zijn de aanwezige balken herlegd en aangevuld met nieuwe. De stoep voor de gevel en de kelder zijn uitgediept, waardoor het kelderappartement meer daglicht ontvangt.

Afb. 8. Hoge der A 9, voorgevel met links de nieuwe trapopgang. Foto: Jaap Buist.

Afb. 10. Kostersteg 36, na restauratie. Foto: Jaap Buist.

Om het appartement op de bovenverdieping een eigen toegang te geven, is in de gang tussen Hoge der A 9 en 10 een modern vormgegeven trap aangebracht, die leidt tot een nieuw gemaakte doorgang in de noordelijke zijgevel (afb. 8).

6. Indische buurt, 'de Kop' (BBP)

De Kop van de Indische buurt, gebouwd in het begin van deze eeuw, is door de Gemeente Groningen aangewezen als 'intensief beheergebied'. In dit gebied worden eigenaren door de Gemeente gedwongen achterstallig onderhoud uit te voeren. Deze wijk heeft een grote diversiteit aan architectonische vormen, die bij onderhoudswerkzaamheden vaak worden verminkt omdat zorgvuldig herstel voor de weinig draagkrachtige bewoners te kostbaar is. In het kader 'beter verbeteren' kan de Gemeente een bescheiden stimuleringspremie ter beschikking stellen aan eigenaren, die met zorg de historisch waardevolle karakteristiek in stand houden. Dit kan zijn het zorgvuldig en met de goede materialen herstellen van karakteristieke elementen, of als ze verdwenen zijn, deze opnieuw aan te brengen. Op diverse plaatsen in de buurt zijn op deze wijze dakkapellen, voordeuren,

Afb. 9. Sabangplein 1 t/m 13. Tekening: Studio Skets, Groningen.

bijzondere gootconstructies en dergelijke verbeterd of opnieuw aangebracht. Ook is het mogelijk kleurreconstructie toe te passen, zoals is gebeurd nadat op een aantal plaatsen kleuronderzoek had plaatsgevonden.

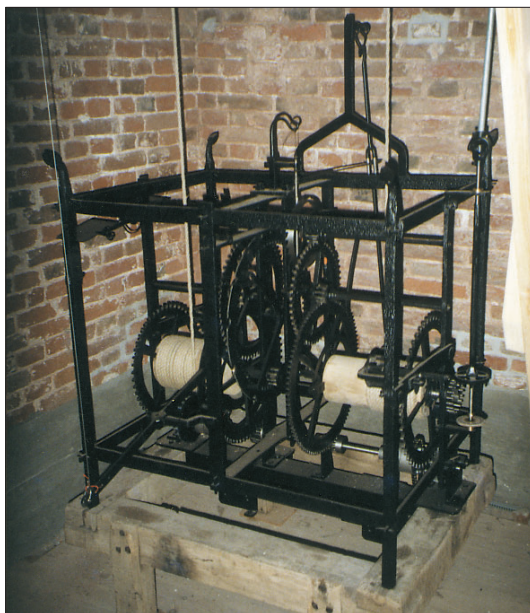
Een bijzondere herstelwerkzaamheid vond plaats bij een huizenblok aan het Sabangplein. Dit blok is ongeveer honderd jaar geleden opgetrokken in (zeer zachte) kalkzandsteen. Erosie had het metselwerk in slechte staat gebracht. Om dit verval een halt toe te roepen is besloten het bouwblok te voorzien van een beschermende pleisterlaag, waarin het siermetselwerk in kleur is aangebracht (afb. 9).

7. Kustersgang 36 (BBP)

Het hoekpand Kustersgang / Kleine Steentilstraat is een karakteristiek, maar niet bijzonder monumentaal, hoekpand uit het begin van de 19e eeuw. Na eind jaren '80 voor een deel te zijn uitgebrand, heeft het pand jarenlang leeg gestaan. Recent is het pand verbouwd ten behoeve van kamerverhuur. Daarbij is het exterieur op conserverende wijze hersteld (afb. 10).

8. Noorddijk, uurwerk N.H. kerk (RM)

In de uit 1648 daterende toren van de N.H. kerk te Noorddijk werd mogelijk omstreeks 1655 een uurwerk geplaatst. Volgens het inkomsten- en uitgavenboek van de kerkvoogdij van Noorddijk ontving Meester Evert Lucas, afkomstig uit Amsterdam, hiervoor een bedrag van *f* 400,-. Merkwaardig is waarom men een uurwerk uit Amsterdam heeft laten komen, terwijl dat ook wel dicht bij huis te koop was. Temeer omdat onderhouds- en reparatiewerkzaamheden aan het uurwerk steeds door een andere uurwerker, Meester Daniel Stoswender, zijn uitgevoerd. Zo maakte deze in oktober 1668 een 'nieuwe kette an de hamer'. Het uurwerk met slagwerk (alleen hele uren) droeg eerst één wijzer op een cijferplaat aan de zuidzijde van de toren.

Afb. 11. Het gerestaureerde uurwerk in de toren van de N.H. kerk van Noorddijk.
Foto: Kor Holstein.

Aan het oorspronkelijke uurwerk zijn in de loop der jaren, onder andere in 1728, 1770 en 1884, ingrijpende wijzigingen uitgevoerd, waaronder ombouw naar het slingermechanisme. De toegepaste materialen pasten echter in vormgeving en constructie niet bij het historisch uurwerk. Omdat een aantal essentiële elementen verloren is gegaan, is de oorspronkelijke werking van het uurwerk niet geheel duidelijk. Wanneer het uurwerk definitief de geest gaf, vermelden de boeken niet. Eind jaren '60 raakte het al niet meer lopende uurwerk zwaar beschadigd doordat de losgeraakte klepel van de luidklok op het uurwerk terechtkwam.

Bij de restauratie is uitgegaan van de nog aanwezige historische onderdelen en het mechanisme van slingeruurwerk (afb. 11). Ontbrekende onderdelen, die op verantwoorde wijze te reconstrueren waren, zijn zo goed mogelijk in stijl bijgemaakt. De verbindingen tussen het uurwerk en de cijferplaten (nu ook één aan de westzijde) en tussen het uurwerk en de slaghamer zijn op hedendaagse wijze uitgevoerd. De bestaande historische gewichten worden via nieuwe katrollen door middel van elektromotoren opgewonden.

Door wisselingen van de weersgesteldheid heeft het uurwerk nooit goed op tijd gelopen. Enkele minuten afwijking per etmaal zal niet uitzonderlijk zijn geweest. Om het uurwerk in de toekomstige situatie op tijd te houden is een zogenaamde slinger-'vang' toegepast. Dit houdt in, dat de slinger van het iets voorlopend afgestelde uurwerk, door middel van een schakelklok af en toe vast gehouden wordt, waardoor het uurwerk nu exact de juiste tijd aangeeft².

9. Noorderplantsoen (Beschermd Stadsgezicht/BS, waarvan onderdelen RM)

Het Noorderplantsoen is een stadspark in Engelse landschapsstijl, gerealiseerd op de restanten van de 17e-eeuwse stadsomwalling (afb. 12). De ontmanteling van de vesting Groningen in 1874 verloor de stad van een knellend korset. In het eerste globale plan van ontmanteling en uitleg van de stad werd het noordwestelijke deel van de voormalige vesting reeds bestemd voor de aanleg van een stadspark. Toch is er voor zover bekend nooit sprake geweest van een overkoepelelnd totaal ontwerp. De aan het eind van de 19e eeuw gerealiseerde deelontwerpen zijn gemaakt door (van noord naar zuid) B. Brouwer, H. Copijn en P.H. Harreveld. Onderlinge verschillen komen tot uitdrukking in de mate: waarin het oorspronkelijke reliëf bewaard is, het verloop van paden, de ligging en vormgeving van vijvers en het gebruik van zichtlijnen. Tegelijkertijd rijgen de verschillende delen zich tot een geheel aaneen door de morfologie van de voormalige bolwerken en de toepassing van de specifieke landschapsstijl.

Oorspronkelijk ontworpen als park om in te verpozen, groeide de afgelopen decennia de interesse voor andere vormen van gebruik van de openbare groene ruimten in de stad: podium, expositieruimte, sportpark, enzovoort; functies, die de stedelijke voorziening en daarmee de attractiviteit van de stad vergroten. Van meet af aan was duidelijk dat de andere vormen van gebruik niet door iedereen werden omarmd. Na een voor Nederlandse begrippen uniek referendum op 5 oktober 1994, waarin de Groninger bevolking koos voor afsluiting van het park voor gemotoriseerd verkeer, leidde een en ander tot de vraag hoe de uiteenlopende wensen van belanghebbenden op een bevredigende wijze in het park ondergebracht konden worden. Het programma van eisen ging uit van handhaving van de historische waarde van het park op basis van zijn karakteristieke structuur en

2. Friso en Holstein 1997, 64-65.

Afb. 12. Noorderplantsoen, stadspark in Engelse landschapsstijl.

Foto: Ger Roosjen.

stijlkenmerken. Daarbinnen paste weliswaar een breed gebruik, maar dit mocht de draagkracht van het park niet overschrijden. Daarnaast was sprake van omvangrijk achterstallig onderhoud. Onder andere door zogenaamde ‘opslag’ was het park volkomen dichtgegroeid, waardoor zichtlijnen waren geblokkeerd en de herkenbaarheid van de oorspronkelijke aanleg voor een deel verloren was gegaan. De restauratieopdracht was dus niet zozeer het maken van een nieuw ontwerp, als wel om een goede vorm te vinden voor uitbreiding van de gebruiksmogelijkheden binnen het gegeven van de te behouden historische aanleg.

Na een zorgvuldige inventarisatie van de bestaande beplantingen, de ruimtelijk visuele opbouw van het park, de ecologische waarden en de specifieke inrichting kwam men tot de conclusie dat de historische structuur van het park verduidelijkt kon worden. Dit is onder andere gerealiseerd door de voormalige bastions herkenbaarder te maken, door het herstellen van zichtlijnen, het terugbrengen van de ruimtelijk ‘open’ structuur naar de Oranjebuurt en de ruimtelijk ‘dichte’ structuur naar de stad en het herstel van de inrichting. Laatstgenoemde betreft onder meer de verwijdering van delen asfalt, sanering van banken en prullenbakken en verlichting. Daarvoor in de plaats zijn sobere maar stijlvol in het park passende nieuwe elementen ontworpen. De koppeling tussen beheer en gebruik heeft onder meer geleid tot een zoneringsplan, waarin aangegeven is op welke plaatsen wel en waar geen mogelijkheden zijn voor culturele manifestaties.

Niet in de laatste plaats door inspraak van de omwonenden is het Noorderplantsoen uiteindelijk op een zeer conserverende wijze hersteld. De oorspronkelijke uitdaging om de nieuw gegroeide culturele betekenis van het park op een herkenbare eigentijdse wijze vorm te geven, is daarmee als kans voor de toekomst blijven liggen³.

10. Oliemuldersweg 47, Van Houtenschool (RM), nieuwe aanbouw

Het schoolgebouw met kademuren en pergola, vrijstaand gesitueerd in het Pioenpark in de as van een grote langgerekte vijverpartij ten oosten van de Oliemuldersweg, is in 1931/1932 gebouwd als openbare lagere school naar ontwerp van S.J. Bouma (Gemeentewerken) in de stijl van het kubistisch expressionisme. Na druk vanuit Monumentenzorg heeft de Dienst Onderwijs midden

3. Brochure *Het Noorderplantsoen 1875-2000, stadstuin op de schop*. Samengesteld door studenten architectuurgeschiedenis RuG, mei 1997.

Afb. 13. Oliemuldersweg 47, nieuwbouw bij de bestaande Van Houtenschool. Foto: Jaap Buist.

Afb. 14. Noorderbad zuidzijde, kort na de oplevering in 1933. Foto: DAAD-architecten, Borger.

jaren '90 besloten deze school als enige van de zes openbare lagere scholen in de Oosterparkwijk te handhaven. Vervolgens is het monumentale gebouw zorgvuldig gerestaureerd. Veranderende ideeën op het gebied van onderwijs leidden tot het ontwikkelen van Vensterscholen, waarvoor een aanzienlijke hoeveelheid extra ruimte nodig is.

Om het monumentale schoolgebouw in zijn al even monumentale setting zo min mogelijk aan te tasten is de nieuwbouw geheel losgeplaatst. Ze bestaat uit een vrij van de grond zwevend glazen volume dat drie bestaande bomen omsluit. Het losse 'glazen' gebouw op de hoek van de vijver, met een duidelijk kleiner volume dan dat van het monument, is stedenbouwkundig zorgvuldig ingepast. Hierdoor vormt ze geen concurrent van het gebouw, maar een lichtvoetige functionele eigentijdse toevoeging (afb. 13).

11. Oosterhamrikkade 66, Noorderbad (RM)

Het gebouw, het Noorderbad, is vrijstaand gesitueerd op de hoek van de Oosterhamrikkade en de Diephuisstraat, gebouwd in 1933 als overdekt openbaar zwembad naar ontwerp van de Groninger architect J.A. Boer in een kubistische bouwstijl (afb. 14). Het gebouw ligt op de plaats waar H.P. Berlage in zijn uitbreidingsplannen voor de Gemeente Groningen een opvallend ontworpen openbaar (kerk)gebouw gepland had.

In de jaren '60 van deze eeuw is het gebouw aan de westzijde uitgebreid met het zogeheten 'instructiebad', dat geen onderdeel uitmaakt van het beschermde monument. Vanwege de aanleg van het sportcentrum Kardinge aan de oostkant van de stad werd de zwembadfunctie in 1993 aan het gebouw onttrokken. De voorbereiding voor bescherming van Rijksweg was toen reeds in gang gezet, hetgeen eind 1994 tot een aanwijzing leidde.

Alhoewel een extern uitgevoerd onderzoek de Gemeente anders wilde doen geloven, bleek de bouwkundige staat van het gebouw minder slecht dan door velen werd verondersteld. De grote vraag was echter: hoe kan het monumentale karakter van het gebouw behouden blijven, nu de zwembadfunctie waarvoor het gebouw expliciet ontworpen is, er niet meer in uitgeoefend mag worden? Haalbaarheidsstudies naar verbouw tot woningen maakten duidelijk, dat zo'n bestemming noch voor het monumentale karakter van het gebouw, noch voor de kwaliteit van de te realiseren woningen goed zou zijn. Idealiter zou dit bijzondere gebouw op deze voor een openbare bestemming ontworpen locatie weer een (semi)openbare functie moeten krijgen. Omdat de buurten in de omgeving van

het Noorderbad met diverse maatschappelijke problemen kampen, is vervolgens gezocht naar een functie die burgers uit die omgeving toegang kan geven tot onderwijs, werk en voorzieningen op het gebied van sport, cultuur, recreatie en maatschappelijk werk. Deze is uiteindelijk gevonden in het onderbrengen van verschillende functies in het gebouw. De grootste en belangrijkste is het wijkfiliaal van de Openbare Bibliotheek geworden, daarnaast zijn er ruimten gecreëerd voor startende bedrijven en wijkgebonden cultuurfuncties.

Het exterieur van het gebouw kon daarbij vrijwel intact blijven. Verminkingen zoals de later toegevoegde fietsenwinkel zijn ongedaan gemaakt. Om zowel financiële als programmatische redenen is afgezien van reconstructie van het gebouw aan de zijde van de Oosterhamrikkade. Daarvoor in de plaats is binnen het vergrote volume door middel van een groot raam op eigentijdse wijze de achterliggende functiewijziging vormgegeven. Hiermee is aansluiting gezocht bij de kubistische compositie die architect Boer bij het ontwerp voor ogen stond. Tevens is de ingangpartij met de betonnen luifel gerestaureerd (afb. 15). Lang is daarbij gestudeerd op de noodzakelijk toe te voegen hellingbaan. Onderzoek naar de oorspronkelijke kleur van de ramen van het gebouw leverde niets op, omdat deze in de jaren '60 al eens allemaal zijn vernieuwd. De nu aangebrachte gele kleur is 'in de geest van' en zal niet ver van het oorspronkelijke beeld liggen.

Het interieur moest door de beëindiging van de zwembadfunctie en het onderbrengen van de genoemde nieuwe functies een drastische wijziging ondergaan. Toch is daarbij gestreefd de ruimtelijke beleving van het interieur zo veel mogelijk de oude te laten blijven, waardoor een 'nieuwe wereld' in een bestaand casco is ontstaan (afb. 16). Zo bevindt de bibliotheek zich in de zwembadhal, waarbij we nu als het ware op het water lopen. De toegang tot de bibliotheek verloopt via een hellingbaan op de plaats van het voormalige bad. Deze plaats is in de vloer gemarkeerd als herinnering aan het gesloopte bassin. In combinatie met een geïntroduceerde vide heeft de van oorsprong bedompte hal licht en ruimtelijkheid gekregen. Ter plaatse van het oorspronkelijke bassin, onder de bibliotheek dus, zijn drie ruimtes gecreëerd voor cultuurfuncties met groepen. Eén hiervan is goed geïsoleerd tegen geluidsoverlast en kan dientengevolge worden gebruikt als podium voor onder andere muzikoptredens. De derde functie, die ten behoeve van startende bedrijven, is primair ondergebracht in de bestaande kantoorachtige ruimtes en de voormalige kleedkamers.

Tot slot is in het later bijgebouwde instructiebad een overdekte speeltuin gevestigd, nadat was besloten dit gebouw voorlopig niet te slopen.

12. Oosterstraat 19 (RM)

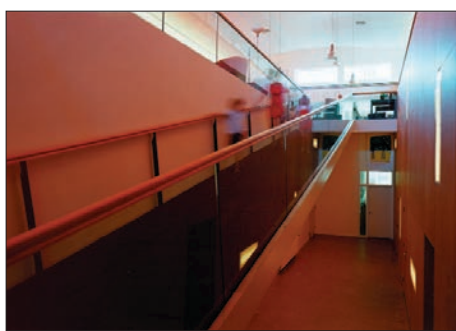
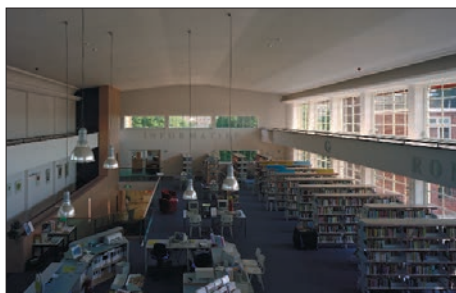
Meubeltoonzaal met woning, gesitueerd in de gesloten, uit overwegend oudere bebouwing bestaande, westelijke gevelwand van de Oosterstraat, gebouwd in 1906 in opdracht van Fa. J.B. Wachters naar ontwerp van de Groninger architect A.Th. van Elmpt in een verfijnde Art Nouveaustijl (afb. 17).

Op de eerste verdieping bevindt zich over de volle breedte van de gevel een groot breed venster onder een hardstenen korfboog. De boog wordt door twee ranke hardstenen halfzuilen gesteund. Het drieledige venster heeft een verfijnde houten roedeverdeling. De eerste verdieping wordt aan weerszijden afgesloten door twee bewerkte hardstenen penanten, bekroond met medaillons, voorstellende timmergereedschap zoals: hamer en zaag (rechts) en passer en driehoek (links). Op de terracotta tegeltableaus, in de zwikken van de boog, zijn tegen de

achtergrond van gestileerde bloemen en bladeren elegante, halfliggende aan elkaar gespiegelde vrouwenfiguren afgebeeld. De tableaux zijn uitgevoerd in wit met gele en oker met blauwe kleuren.

Afb. 15. Noorderbad zuidzijde, na recente verbouw.
Foto: DAAD-architecten, Borger.

Afb. 16. (boven en onder) Noorderbad, interieur.
Foto: DAAD-architecten, Borger.

Afb. 17. Oosterstraat 19, voorgevel na kleurherstel.
Foto: Jaap Buist.

Op de, uit witte verblendsteen opgetrokken, tweede verdieping bevindt zich een drieledig venster, geflankeerd door twee smallere vensters onder een doorlopende hardstenen latei. In de opgemetselde geveltop is een rondboogvenster met hardstenen negblokken en sluitstenen aangebracht. De top is bekroond met een driehoekig hardstenen tympaan en een vijftal hardstenen gebeeldhouwde penanten. De restauratie betrof kleurherstel van kozijnen en ramen in de gevel. Tevens zijn de verdiepte reliëfs van de hardstenen onderdelen opnieuw verguld.

De vernieuwde winkelpui is van ondergeschikt belang.

Afb. 18. Vismarkt 16, voorgevel na verbouwing. Foto: Architectenbureau Van de Veen & Bos, Groningen.

Afb. 19. Zuiderpark 26, na restauratie. Foto: Jaap Buist.

13. Oude Ebbingestraat 6o (GM)

Woonhuis, gesitueerd in de gesloten westelijke gevelwand van de Oude Ebbingestraat, gebouwd in circa 1880 in een ambachtelijke en traditionele bouwtrant. De noodzakelijk geachte aanbouw aan de achterzijde is door middel van een glazen tussenlid op zorgvuldige wijze vrij gehouden van de achtergevel.

14. Vismarkt 16 (RM)

Het drie bouwlagen tellende pand, Vismarkt 16, heeft een brede gepleisterde, met stucwerk versierde, gevel uit de tweede helft van de 19e eeuw. Op de kadastrale kaart van 1828 staan op deze plaats nog twee panden getekend. In 1907 is de begane grond van het pand verbouwd tot openbare leeszaal, waarvoor de nu helaas verwijderde pui op de begane grond was aangebracht. In 1922 werden ook de verdiepingen hierbij betrokken. In 1959 vond verbouw plaats ten behoeve van huisvesting van de griffie van de Arrondissementsrechtbank. Eind jaren '90 is het pand aan een particulier verkocht en heeft de begane grond een winkelfunctie gekregen, met daaruit voortvloeiend de recente wijzigingen.

Alhoewel de onderpui in de loop van de tijd aanzienlijke wijzigingen heeft ondergaan, bleek na ontmanteling dat de structuur van de oorspronkelijke pui nog volledig aanwezig was, inclusief het ervoor gelegen bordes met gietijzeren stoeppalen. Hierdoor geïnspireerd is een modern ontwerp gemaakt, waarbij de structuur van de pui is gehandhaafd. In verband met dichtgezette keldertoegangen kon het bordes in zijn oorspronkelijke opzet helaas niet worden bewaard. Op het nieuwe bordes kregen de gietijzeren stoeppalen wel opnieuw een plaats (afb. 18).

15. Zuiderpark 26 (RM)

Villa, vrijstaand gesitueerd aan de noordkant van het Zuiderpark tegenover het Verbindingskanaal, gebouwd in 1881 in opdracht van K.H. Gaarlandt naar ontwerp van de Groninger architecten K. & H. Hoekzema in neoclassicistische stijl. In 1906 is tegen de zuidgevel een keuken aangebouwd. In 1924 is op de bel-etage van de oostgevel een halfronde erker aangebracht. Ondanks deze wijzigingen heeft het gebouw zijn zeer monumentale karakter behouden en verkeert het interieur nog voor een groot deel in oorspronkelijke staat.

Bij de recente grote onderhoudsbeurt ontstonden problemen bij het wegwerken van schade aan de met pleister afgewerkte buitengevels. Dit bleek echter geen eenvoudige zaak omdat het pleisterwerk is uitgevoerd met kleurpigment. Door kleurpigment aan de laatste afwerklaag toe te voegen en vervolgens het oppervlak te bewerken wordt een natuursteeneffect bereikt. In de aangetroffen situatie was het pleisterwerk nog nooit overgeschilderd, zodat de oorspronkelijk afwerking nog geheel intact was. Aangezien het pleisterwerk zwaar was vervuild wenste de eigenaar verbeteringen. Deze verbeteringen zijn gevonden door op het pleisterwerk een lazuraalag aan te brengen, bestaande uit een transparant bindmiddel waaraan enig kleurpigment is toegevoegd (afb. 19).

Literatuur:

- Friso, W. en K. Holstein, *De kerk te Noorddijk, Geschiedenis en de restauratie 1995-1997*. Groningen, 1997.
Raangs, B. en J. van Haaften, 'Restauraties die in 1995 gereed zijn gekomen' in: Loenen H.W.W. van, e.a. (red.), *Hervonden Stad 1996*. Groningen, 1996.

De Pyramus-schaal uit de Waagstraat-opgraving

Een fragment van een verhaal

Matthijs Driebergen

Inleiding

In april 1994 kwam bij de opgraving 'Waagstraat' te Groningen een fragment te voorschijn van een Hanzeschotel¹. Het is gevonden als losse vondst op het terrein waar al eeuwenlang de markt gehouden werd. Hoewel dit fragment maar een klein stukje laat zien van de schotel waarvan het ooit deel uitmaakte, is het toch mogelijk de vondst te plaatsen in het grote geheel van dergelijke Hanze-schotels en zijn eigen verhaal te laten vertellen.

Hanzeschotels

Hanzeschotels zijn bronzen schalen uit de 11e tot 13e eeuw, die vanwege hun verspreiding en vindplaatsen ooit in verband zijn gebracht met het Noord-Europese handelsverbond 'de Hanze'. Dikwijls zijn ze gegraveerd met medaillons, waarin zich allerlei afbeeldingen en teksten bevinden. De schalen zijn in heel Noordwest-Europa teruggevonden en in een aantal gevallen uit rivieren opgebaggerd. Dat leidde ertoe dat men de schotels in verband bracht met 'de Hanze'. Qua datering is dit onjuist. Het overgrote deel van de schalen is immers vervaardigd in de periode vóór de 13e eeuw, toen het Hanzeverbond nog in opkomst was. Toch is de term Hanzeschotel zo ingeburgerd, dat de naam als aanduiding van deze groep schotels gehandhaafd blijft².

Deze schotels mogen zich verheugen in een grote belangstelling gedurende de afgelopen 120 jaar. Tal van publicaties over de schotels hebben ordening aangebracht in de grote verscheidenheid van exemplaren. In 1979 is in het Nijmeegs museum 'Commanderie van Sint Jan' een overzichtstentoonstelling geweest, waarbij in een mooie catalogus de verschillende schotels per iconografisch onderwerp behandeld worden. Hierdoor is het goed mogelijk de schotels te kunnen determineren.

Het fragment dat in 1994 opgegraven werd, is minder makkelijk te determineren, omdat maar een klein gedeelte van de afbeelding zichtbaar is (afb. 1). Toch wil ik aannemelijk maken dat het fragment ooit deel uitgemaakt heeft van een Pyramus-schaal.

Pyramus en Thisbe

Op Pyramus- en Thisbe-schalen wordt door middel van afbeeldingen en korte teksten het verhaal van Pyramus en Thisbe verteld. Dit is een verhaal uit de Klassieke Oudheid dat door Ovidius verteld wordt. Het verhaal speelt zich af in Babylon, waar de twee geliefden Pyramus en Thisbe wonen. Ze zijn burens, maar

1. Kortekaas 1995, 8-11.

2. Le Blanc 1979, 11-12.